

РЕЦЕНЗИИ

ЭДЫЧНЫЯ ПЕСНІ ПА-БЕЛАРУСКУ

Эда. Песні пра багоў / Пер. са старажытнаісланд. і камент. Я. Папакуля. – Мінск: Галіяфы, 2021. – 312 с.

Пераклады старажытных тэкстаў на сучасныя мовы – заўжды выпрабаванне. І для перакладчыка, і для чытача (асабліва калі першы забываецца пра другога). Тэксты, складзеныя ў іншую эпоху, напісаныя асобамі, якіх выхоўваў зусім адрозны ад нашага культурны асяродак. Увогуле, такія тэксты аддалены ад сучаснага чалавека паводле цэлага шэрагу фактараў. І ўсё-такі творы, што дайшлі да нас з сівай даўніны, бясконца прыцягальныя. І для перакладчыкаў, і для чытачоў.

Не памылюся, калі скажу, што комплекс тэкстаў старажытнай Поўначы для нас, сучасных беларусаў, сапраўды знакавы. Не апошняю ролю тут адыгрывае і той факт, што сувязі ранніх беларускіх княстваў са Скандынавіяй былі асабліва моцнымі, прычым як у эканамічным, так і ў культурным плане. Зрэшты, старажытная «Эда» важная для ўсяго чалавецтва – як наша агульная спадчына. Адкуль яшчэ даведацца пра побыт і светабачанне колішніх людзей? Адкуль узяць натхненне і прыклады выдатнай літаратурнай працы? Бо «Паэтычная Эда», з'яўляючыся цэлым комплексам тэкстаў міфалагічнай тэматыкі, найперш усё-такі літаратурны твор.

Дакладней сказаць, гэта – цэлы зборнік тэкстаў (паэмаў), дзе даюцца звесткі пра міфалогію старажытнай Скандынавіі. Але гэта не проста пераказ, а менавіта літаратурнае пераасэнсаванне, літаратурная творчасць, што грунтуецца на міфалагічным светаўспрыманні аўтараў. Структура зборніка досыць складаная: ёсць першая, паэтычная частка, ёсць частка праязічная, а ёсць і ўвогуле своеасаблівы «падручнік» для паэтаў-скальдаў аўтарства Сноры Стурлусана. У рускамоўным літаратуразнаўстве традыцыйна прынятыя назвы «Старшая Эда» і «Младшая Эда». Але Яўген Папакуль, аўтар першага поўнага перакладу эдычных песень пра багоў, ужо ў прадмове да сваёй кнігі пераканаўча даводзіць, чаму гэта не карэктна. Таму ў гэтым допісе на ўзбраенне мы возьмем назву, прынятую і самім шановаўным перакладчыкам, і большасцю еўрапейскіх даследчыкаў.

Асабіста я, як і, напэўна, большасць чытачоў і аматараў Поўначы, пазнаёмілася з фрагментамі «Паэтычнай Эды» на рускай мове. Калі дакладней, то было «Прароцтва вельвы» ў перакладзе А. Корсуна. Натуральна, то не адзінкавы пераклад «Эдды» на рускую мову – спрабавалі за гэтую задачу брацца многія, як літаратары (кшталту К. Бальмонта), так і прафесійныя лінгвісты (як В. Смірніцкая). Але справіцца з задачай як мае быць, пераклаўшы ўвесь масіў тэкстаў, атрымлівалася не ў кожнага. І не дзіва, бо тэкстаў сапраўды шмат, яны складаныя і поўныя не самых лёгкіх для расшыфроўкі літаратурных тропаў.

Дык ці атрымалася ў Яўгена Папакуля справіцца з гэтай няпростай задачай?

Пытанне гэтае адразу пераходзіць у разрад рытарычных, калі пазнаёмімся з прадмовай да кнігі. Перакладчык вельмі паслядоўна і абгрунтавана распавядае пра сваё меркаванне наконт абраных для перакладу твораў, пра варыянты класіфікацыі і намінацыі эдычных тэкстаў. Сама назва, выбраная для кнігі, сведчыць пра глыбокае вывучэнне пытання, крытычны падыход да інфармацыйнага поля вакол старажытных твораў. Перакладчык удакладняе, з якога выдання ўзятыя арыгінальныя тэксты – і гэта, дарэчы, вельмі істотны момант. Беларускамоўны пераклад «Паэтычнай Эды» быў створаны непасрэдна са старажытнаісландскай мовы, а не з англа- або рускамоўнага падрэдакцыяна (чым, на жаль, часта злоўжываюць падчас перакладаў). Праца са старажытнай мовай стала магчымай для Яўгена Папакуля, канечне, дзякуючы валоданню шведскай і англійскай. Бо старажытныя тэксты, у якіх магчымыя «цёмныя месцы» ды памылкі перакладчыкаў, патрабуюць асаблівай увагі падчас працы з імі. Увогуле, прадмова да кнігі стварае ўражанне адначасна і навукова-папулярнага артыкула, што чытаецца на адным дыханні, і своеасаблівага творчага (перакладчыцкага) статута аўтара. Яўген Папакуль тлумачыць чытачам, сярод якіх, канечне ж, могуць быць не толькі лінгвісты і літаратуразнаўцы, важныя тэрміны (кшталту хэйці ды кенінгаў) і распавядае пра працэс перакладу, паказваючы яго «знутры». А апроч таго, – выкладае свае меркаванні наконт захавання формы і зместу ў перакладных тэкстах. Кожны пераклад, заўважае Я. Папакуль, вымагае складанага выбару: чым менавіта ахвяраваць пры перадачы мастацкага твору на іншую мову. Для перакладчыка, у сувязі з шэрагам прычын, найбольш важным бачыцца менавіта захаванне зместу твораў. Сваю пазіцыю ён тлумачыць, прыводзячы прыклады з арыгіналу і беларускамоўнага перакладу, і падкрэслівае, што для беларускай мовы аптымальнае менавіта захаванне сэнсавага напаўнення. Важным складнікам паэтычных тэкстаў перакладчыку падаецца і рытмічная арганізацыя мовы, якую ён таксама стараецца захоўваць. Але алітэрацыі дзеля алітэрацыі Я. Папакуль адвяргае, хаця і стараецца іх захоўваць *«там, дзе магчыма было падабраць... без шкоды для зместу»*.

Болей за тое, прадмова набывае досыць палемічнае гучанне, калі Я. Папакуль пачынае гаварыць пра мову і стылістыку твораў. Адзначаючы, што многія перакладчыкі наўмысна «павышалі» стыль гутаркі персанажаў песень, каб падкрэсліць іх старажытнасць, для сябе перакладчык ставіць задачу захаваць жывасць арыгінальных тэкстаў: *«...у цэлым паэмы напісаныя вельмі прастай мовай. Часам гэта мова грубаватая, а то і нецэнзурная... Гэтыя адметнасці арыгінала для мяне сталі аднымі з прычынаў адмовы ад любога роду стылізацыі над даўніну, бо творы напісаныя жывой, ужывальнай мовай XIII стагоддзя»*. І сапраўды, персанажы многіх тэкстаў сварацца

або гутараць на досыць праязічныя тэмы. Перакладчык, трохі іранізуючы, заўважае, што сварыцца з кімсьці ў «высокім стылі» – няпростая задача. Архаізмы ж і дыялектызмы, якія ўжываюцца ў беларускамоўным тэксе, скіраваныя толькі на тое, каб паказаць прыгажосць і багацце нашай мовы, або для адаптацыі рэалій даўняй Ісланды пад зразумелыя нашаму чытачу. Выбудоўваць увесь тэкст выключна на архаічнай, незразумелай сучаснаму чалавеку лексіцы, – задача і складаная, і няўдзячная. А мэта перакладчыка – гэта, найперш, данесці да свайго чытача тэксты, прадэманстраваць іх прыгажосць і актуальнасць нават на сённяшні дзень. Дарэчы, клапацячыся пра сваіх чытачоў, перакладчык «Эды» стварыў да кожнай з паэм грунтоўныя каментары, дзе можна адшукаць тлумачэнне цёмных месцаў, а таксама даведацца болей пра персанажаў, міфалагічныя топасы і гісторыю свету паводле скандынаўскіх міфаў. Уласна, каментары ўяўляюць сабою трэці, энцыклапедычны раздзел кнігі – не менш важны за астатнія, думаецца. Бо так сучасны чытач здолее і ўзбагаціць веды, і лепей зразумець тэксты.

Вяртаючыся да прадмовы, актуальным (у мовазнаўчым плане) падаецца і той яе раздзел, дзе перакладчык разважае пра спецыфіку перадачы асабістых імёнаў старажытнаісландскай мовы па-беларуску. Зноў жа, паслядоўна і абгрунтавана, Я. Папакуль даводзіць сваю пазіцыю: «...за аснову была ўзятая старажытнаісландская практычная транскрыпцыя, зразумела, дапрацаваная пад фанетычныя асаблівасці беларускай мовы». Увогуле, перакладчык настойвае на неабходнасці максімальнага захавання арыгінальнага вымаўлення (хаця і, натуральна, рэканструяванага). Нарэшце, у прадмове Я. Папакуль згадвае цэласную канцэпцыю, бачанне серыі кніг з эдычнымі тэкстамі, куды, апроч першага тома з песнямі пра багоў, увойдуць яшчэ і песні пра герояў ды «Эда» Сноры Стурлусана. Задача, якую перакладчык ставіць перад сабою, – фактычна, асветніцкая: «арганічны, зразумелы і цікавы як мага большаму колу чытачоў зборнік паэзіі». Як справіўся Я. Папакуль з гэтай няпростай задачай, можна зразумець, непасрэдна пазнаёміўшыся з самімі тэкстамі.

А тэксты ў кнізе падзеленыя на дзве групы. Першая з іх – творы з так званага «Каралеўскага кодэкса», так бы мовіць, класічныя, аснова зборніка (іх адзінаццаць). Другая – творы з іншых крыніц, уключаныя не ўва ўсе выданні (іх дзевяць). Аднак аб'ядноўвае ўсе гэтыя тэксты надзвычайна моцны міфалагічны складнік. Дзейнічаюць тут персанажы скандынаўскай міфалогіі: ад асаў і ванаў да двэргаў ды альваў. Падавалася б, гэта істоты нечалавечай прыроды, то чаму ж чытачу можа быць цікава назіраць за імі? Думаецца, цікава менавіта таму, што ў старажытных паэмах жывое міфалагічнае ўяўленне пра свет. Багі і іншыя звышнатуральныя існасці, фактычна, з'яўляюцца з людзьмі істотамі аднаго рангу, хай сабе і з большымі магчымасцямі. Яны злуюцца і сварыцца, хітруюць або выстаўляюць сябе дурнямі, сумуюць і радуюцца. Яны вельмі чалавечныя, таму ў іх што старажытныя, што сённяшнія чытачы могуць пазнаць сябе і таксама пасумаваць і парадавацца, пражываючы невераежныя прыгоды.

Надалей, старажытныя тэксты надзвычай прыцягальныя... сваёй старажытнасцю. Сувязь з даўняй заўжды ўяўлялася чалавеку, сучаснаму або не надта, апірышчам у штодзённым жыцці. Скандынаўская міфалогія, уся прасякнутая адчуваннем непазбежнага канца свету, ведала і надзею: новыя багі знойдуць у траве тыя самыя залатыя таўлеі, людзі выратуюцца, жыццё адновіцца. Можа быць, той фаталізм, народжаны ў міфах Поўначы ад рэчыўнага чакання Рагнароку, дапамагаў цаніць кожнае імгненне і радавацца жыццю? У «Прамовах Высокага», якія, фактычна, з'яўляюцца зборнікам парад для маладога чалавека, які яшчэ толькі ўваходзіць у соцыум, пра гэта сказана так:

*Лепей жывым быць,
а не памерлым,
лёгка жывы разжывецца каровай;
бачыў агонь я
ля залаў багатых:
мёртвым ляжаў гаспадар ля ўваходу.*

Філасофія, якой прасякнуты згаданыя вышэй «Прамовы Высокага», насамрэч, дужа сучасная. Блізкая нам. А можа быць, філасофская думка, заключаная скальдамі старажытнасці ў вершаваную форму, насамрэч не мае тэрмінаў прыдатнасці і актуальная заўжды. Вышэйшай каштоўнасцю, пра якую кажа герой-апавядальнік «Прамоваў» – гэта слава, то бок, добрая памяць пра чалавека ды ягоныя ўчынкi:

*Гіне худоба,
радня памірае,
сам паміраеш;
толькі не згіне
добрага мужа
гучная слава.*

«Добрая слава» становіцца абсалютам, да якога варта імкнуцца, выконваючы заветы, змешчаныя ў «Прамовах». Гэта адначасна і матывацыя да дзеяння, і падсумаванне, фінал і вынік усяго жыцця. Думаецца, не выпадкова скальды даўніны ўклалі такую парад у вусны Высокаму (то бок, самому Одзіну). Для іх, творцаў, якія жылі, літаральна, зарабляючы на жыццё, і фігуральна – словам, падобнае сапраўды было суцязэннем. Зрэшты, для людзей таго часу, выхаваных у такім культурным асяродку, «застацца ў слове» было раўназначным

прыпадабненню да асаў, асноўных дзеючых асоб міфаў, а значыць, і вечнаму жыццю разам з імі. Такое стаўленне да слова як да крыніцы вечнага жыцця не можа не імпаанаваць: слова становіцца абсалютнай каштоўнасцю, а згадка тваіх дзеяў, хаця б у адным радку, – тваім уласным следам, напамінам пра цябе будучым пакаленням.

Аднак для носьбітаў міфалагічнага светапогляду важным быў і іншы аспект словатворчасці. А менавіта – магічны. Можна толькі ўяўляць, як зачароўвалі колішніх слухачоў эдычных паэм іх адметны рытм і своеасаблівае гучанне. Яны і сёння зачароўваюць не горш. А ў асобна вылучаных перакладчыкам «Сказе пра руны» і «Сказе пра замовы» Высокі распавядае, не болей і не меней, пра магічныя практыкі, адсылаючы да вядомага міфа пра тое, як Одзін здабываў гадальныя руны. Праўду мовіць, Высокі (а разам з ім і скальд) хутчэй выхваляюцца сваімі ведамі:

*Гэтых замоваў
зведаць, Ладфафнір,
не давядзецца табе яшчэ доўга;
добра, як хтосьці падзелецца імі,
добра, як зможаш ты ім навучыцца,
будзе карысна, як іх скарыстаеш.*

Веды, як і майстэрства слова, такім чынам, уяўляюцца вялікім скарбам, дзяліцца якім можна толькі з абранымі. Дык пра што ж яшчэ можна даведацца з песень, уключаных у зборнік? Пра слаборніцтвы розуму, сватанні, падарожжы. Пра самы пачатак чалавечага роду і канец усяго існага, пра сны і закліцці. Пра сапраўдныя колішнія бітвы, хай і з вуснаў міфалагічных персанажаў. Песні «Эды», напэўна, былі адначасна і нечым накшталт энцыклапедыі, і нечым накшталт падручніка скальдскага майстэрства, бо валоданне вершам, кемлівасць і трапнае слоўца былі зброяй, не горшай (а часам і лепшай) за меч.

Што ж тычыцца валодання вершам, хочацца адзначыць, як ім валодае перакладчык. Пераклады паэзіі складаныя самі па сабе, і тым больш складана перакладаць паэзію старажытную, тую, што вымагае дадатковай даследчыцкай працы і немалой эрудыцыі. Пра літаратурнае майстэрства Яўгена Папакуля, напэўна, найлепш скажа той факт, што многія тэксты з кнігі былі да яе выдання надрукаваныя ў беларускім перыядычным друку. Так, на старонках часопіса «Малодосць» з’явіліся «Прароцтва вельвы» і «Песня пра Трума», а часопіс «Польмя» прэзентаваў чытачам «Прамовы Вафтрудніра». Тэксты былі высока ацэненыя як рэдакцыямі, так і чытачамі, паколькі ў перакладах Я. Папакуля тонкі густ і адчуванне роднай мовы выдатна сумяшчаюцца з талентам лінгвіста і азартам даследчыка. Сама ж кніга «Эда. Песні пра багоў» адразу пасля выхаду ў выдавецтве «Галіяфы» набыла досыць вялікі (і, калі шчыра, заслужаны) розгалас. Гэта сапраўды знакавая падзея ў беларускай літаратуры, бо яшчэ адзін скарб сусветнай літаратуры прыйшоў да айчыннага чытача.

«...старажытная Поўнач вельмі арганічна і прыгожа гучыць на-беларуску», – гэтымі словамі Яўген Папакуль заключае сваю прадмову да кнігі. І гэта сапраўды так: кожны, хто пазнаёміцца з выданнем, зможа ў гэтым пераканацца.

*Пісьменніца, член Саюза пісьменнікаў Беларусі
М.Ю. ЛАТЫШКЕВІЧ*